

HANA LIBROVÁ

POČÁTKY OCHRANY PŘÍRODY JAKO ZÁJMOVÉ ČINNOSTI

Závažnost ekologické situace je dnes obecně uznána. Její řešení hledá celá řada vědeckých týmů a pracovišť; byla publikována dnes již dlouhá řada titulů, zabývajících se tímto tématem. Ať dospívají k jakémukoliv závěru, všechny shodně konstatují, že řešení ekologické situace není možné bez intervence sociálního faktoru.

Jenom povrchní pohled by však vedl k domněnce, že vztah společnosti k přírodě je řešitelný pouze ekologickou osvětou občanů, vzděláváním, ať už jde o vzdělání školní, mimoškolní, vzdělání dospělých či působení veřejných sdělovacích prostředků. Aniž by zlehčoval význam zmíněných médií, sociolog ví, že zvláště silným momentem, s nímž je třeba počítat, je zprostředkované působení sociálních hodnot a potřeb, jejichž vazba na přírodu vlastně nemusí být ani přímo formulována. Utvářely se zejména na základě ekonomických podmínek během dlouhého historického vývoje společnosti a mají značnou setrvačnost.

Vztah společnosti k přírodnímu prostředí se sociologicky většinou zkoumá dotazováním u reprezentativních souborů obyvatelstva. Testuje se vyjádřenou potřebou přírody, přesněji potřebou pobytu v přírodě; dotazování tak směřuje ke zjištění toho, co nepřesně nazýváme láskou k přírodě. Je třeba říci, že o té nepochybujeme. Odráží se s průkazností až přílišnou například ve vzestupu turistických aktivit, směřujících do atraktivních oblastí v návštěvnosti hor. Takto pojatá „láska k přírodě“ však není tím vztahem, tou hodnotovou orientací, kterou mají na mysli ekologové, mluví-li o nezbytnosti vytvořit příznivý vztah společnosti k přírodě.

Daleko závažnější a relevantnější je silně zprostředkovaný vztah společnosti k přírodě, přírodním zdrojům, ke krajině, který je představován mírou exploatace přírody a který je dán celkovým způsobem života, charakterem výroby a spotřeby. Nemusí být přitom sumou postojů jednotlivců. Řečeno zjednodušeně, není to přímá potřeba přírody či potřeba pobývat v přírodě, *je to často naopak schopnost omezovat či modifikovat individuální potřeby, které člověk vůči přírodě má, co je základem tzv. ekologického přístupu společnosti k přírodnímu prostředí.* Zvláště vyhraněnou formou takového přístupu je potom aktivní účast na ochraně přírody.

Zkoumat míru ekologického vědomí dosavadními metodologickými po-

stupy není tedy zcela adekvátní. Navíc můžeme předpokládat snížení validity odpovědi v důsledku nechtěných či záměrných autostylizací dotázaného. Vědomí přírody jako sociální hodnoty vede ke snaze ukázat se z tohoto hlediska v příznivém světle.

V poznávání sociálních podmínek vzniku ekologického vědomí představuje zato jistou možnost přístup typologický. Zajímají nás v něm sociální charakteristiky, motivace osob s vyhraněnou a aktivní orientací na ochranu přírodního prostředí. Nabízí se, že vhodným objektem pro sociologické zkoumání může být zejména skupina dobrovolných ochránců přírody.

Ochrana přírody u nás není hnutí posledních let, navazuje na dlouhodobou tradici, jejíž obsah je nutno prozkoumat dříve, než se budeme věnovat stavu aktuálnímu. Co mohlo vyvolat vznik ochránářského hnutí na konci století, v době, která se nám nyní jeví z hlediska stavu přírody jako idylická? Kdo vlastně byli — sociologicky vzato — první ochránci přírody? Na tyto a některé další otázky se pokusíme odpovědět na dalších stranách.

První kroky v ochraně přírody byly v historii učiněny ze strany feudálů. Je ovšem problematické považovat za ně dekrety panovníků a majitelů panství, jejichž cílem byla ochrana zvěře v jejich lesích, prosperita panské honitby. Taková ustavení jsou starého data („Majestas Carolina“ ze 14. století, „Ochrana majetku v zemském zřízení českém“ z roku 1584) a jsou v některých interpretacích skutečně za ochranu přírody považována. Spíše je však na místě považovat ochranu zvěře motivovanou zájmem lovu za důsledek pragmatické orientace vůči přírodě. Analýza vývoje sociálního vztahu k přírodnímu prostředí (Librová 1984: 33—68) ostatně ukázala, že v uvažované době nebyla ve společnosti příroda formulována jako hodnota, jež by zasluhovala ochrany.

Skutečně ochránářská opatření, založená na percepci přírody a krajiny jako hodnoty, je pravděpodobně možné na území našeho státu situovat až na přelom 18. a 19. století. Vznik ochrany přírody v této době rozhodně není náhodný. V Evropě se projevuje únava z racionalismu, ze známých sociálních a politických příčin se rodí individualistický pohled na svět, šíří se silná, naši kulturu dodnes v mnoha směrech ovlivňující vlna romantismu.

Etický, sociální, psychologický i estetický názor romantismu staví přírodu do popředí jako významnou hodnotu, jejíž cena pro člověka nespočívá v praktickém využití. Ve shodě s Rousseaovou filozofií je přirozeným, civilizací nezkaženým základem lidského bytí. V pojetí romantismu je příroda ozvěnou citového, estetického, racionalitu ignorujícího vztahu jedince ke světu. Podstatný je dále romantický kult všeho starého, archaického.

Sociologicky vzato je příznačné, že romanticky pojatá ochrana přírody byla v 18. a 19. století zejména záležitostí šlechty, případně církevních feudálů. Odrážel se v ní konzervativní odpor vůči ekonomicky, sociálně a politicky silící buržoazii, k jejím podnikatelským výbojům. Pokrok, postavený v této době zejména na tovární výrobě, těžbě nerostů, rozmachu dopravy, znamenal zároveň významné zásahy do přírody. Právě zde se nabízel bod, který oslabovaná šlechta mohla s despektem posuzovat, ba odsuzovat, odvolávajíc se na principy etické, estetické a další.

Faktem však zůstává, že v 19. století se šlechta zasloužila o záchranu

četných ekologicky cenných lokalit, založila ranou tradici ochrany přírody u nás, jejíž hodnotu oceňujeme právě v současné době a doceníme teprve v budoucnu.

V roce 1800 byla vyhlášena první rezervace — dnešní Žofínský prales v Novohradských horách. Jejím autorem byl hrabě J. A. L. Buquoy. Text prohlášení, které při této příležitosti adresoval svému inspektorovi F. Železnému, je do té míry charakteristický pro dobové a třídní pojetí přírody a krajiny, že považují za vhodné z něj citovat: „... při své dnešní pochůzce v polesí lužnickém našel jsem trať II. hlavního oddílu mezi pasekami č. 10 a 20, potokem Almbach a dělicí čarou jako prales, vzbuzující obdiv a úctu svým stavem. Vzhledem k tomu, že lesy těchto vlastností budou známy brzy jen z historického líčení, rozhodl jsem se zachovat zmíněnou lesní část jako památník dávno minulých dob názornému požitku pravých přátel přírody, vzdáti se v ní veškerého lesohospodářského těžení a přikazuji Vám, abyste dalšími rozkazy uvedl tuto moji vůli ve skutek, aby se v této části žádné dříví nekácelo, stelivo nehrabalo a drobné dříví nesbíralo, zkrátka, aby vše bylo ponecháno v dnešním stavu“ (cit. dle M e z e r a 1979: 368).

V druhé polovině minulého století a začátkem století tohoto byla vlastníky velkých panství zřízena ještě řada dalších rezervací (např. Boubín, Černická obora, Černé jezero, Šerák a další). V každém případě se jednalo o rozhodnutí motivovaná především módní vlnou romantického pojetí krajiny; příznačná je i volba chráněných lokalit — jde převážně o pralesy. Obtížnější je posoudit, zda nařizovatel sledoval vskutku cíle veřejně prospěšné, které často proklamoval, nebo zda jeho hlavní snahou bylo pozvednutí kvality vlastněného území — nikoliv ovšem kvality hospodářské, ale kvality estetické, historické a přírodní.

Zajímá-li nás geneze dnešní ochrany přírody jako zájmové činnosti, je třeba obrátit pozornost především ke spolkové formě ochrany přírody a krajiny, která se u nás začala formovat začátkem 20. století.

Jako ve většině analýz historických jevů budeme se i zde opírat o rozbor dokumentů. V našem případě bude zdrojem informací časopis Krása našeho domova, který počátky spolkového ochrannářského hnutí u nás provázel. Analýza časopisu je orientována na sociální složení prvních ochranářů a jeho vývoj, na činnost spolků ochrany přírody a její motivaci.

Několik poznámek o *struktuře a historii časopisu* samého. Časopis Krása našeho domova (dále KND) začal vycházet v Čechách v listopadu 1904. V jeho podtitulu nacházíme, že se jednalo o „věstník Svazu českých okrašlovacích spolků v království Českém a klubu Za starou Prahu“. Časopis vydával Svaz okrašlovacích spolků, jehož předsedou byl univerzitní profesor dr. Jan Urban Jarník.¹

V číslech se zhruba realizovala obsahová struktura, již redakce charak-

¹ Prof. Jarník navrhoval vydávat vedle KND „letákový časopis“ malého formátu, který by přístupnou cestou oslovoval nejširší vrstvy obyvatelstva a realizoval tak výchovu k ochraně přírody. Jeho idea se neuskutečnila. Z hlediska našich poznatků o třídní podstatě sociální percepcie krajiny a závislosti percepcie krajiny na hmotných, zejména výrobních a sociálních faktorech (L i b r o v á: 1984: 150) byla taková myšlenka na svou dobu sice pozoruhodně pokroková, ale přece jen utopická.

terizovala hesly: články — návrhy — z domova i z ciziny — feuilleton — dopisy — citáty — z klubu Za starou Prahu — zprávy ze Svazu — zprávy ze spolků — hlídka literární — zprávy o přednáškách — výstavy — muzea — rádce spolků okrašlovacích — drobnosti — naše obrázky — příloha reklam. Pro účely našeho zkoumání mají význam především zprávy ze Svazu a zprávy ze spolků.²

Rozkvět časopisu je možno umístit do desátých, dvacátých let. V roce 1922 bylo na valné hromadě Svazu konstatováno, že časopis KND dosáhl evropské úrovně a je v Evropě skutečně uznáván. V období 1939—1945 převažují články floristické, od roku 1947 má již KND charakter vysloveně odborného časopisu, včetně cizojazyčných resumé, seznamů odborné literatury. Poslední ročníky jsou velmi útlé, článků je málo a jsou rozsáhlé. Zdá se, že přispívatelů ubývá a že spolková ochránářská vehemence a nadšení se vytrácejí. Časopis je zastaven v roce 1951 spolu s likvidací okrašlovacích spolků.

Věnujme se nyní historii spolků a jejich Svazu. Okrašlovací spolky existovaly v českých zemích od druhé poloviny 19. století. Vznikaly ve městech různé velikosti. V Jindřichově Hradci byl např. takový spolek ustanoven v roce 1871, v Potštejně velmi prosperující spolek v roce 1882. Jak ještě uvidíme dále, jejich činnost byla původně zaměřena převážně na zkrášlení měst, zachování jejich památek a jejich ozelenění. Zhruba můžeme říci, že počátkem tohoto století bylo v Čechách takových spolků asi sto.

Staršími příbuznými okrašlovacích spolků byly turistické spolky a Klub českých turistů (vydávající rovněž svůj časopis). Organizace českých turistů inspirovaly jak okrašlovací spolky tak jejich Svaz i časopis KND. Ze vzdálenějších předchůdců okrašlovacích spolků je možno uvést ještě Zahradnickou společnost, která byla, původně jako německá, založena v roce 1843.

29. a 30. května 1904 se konal v Praze ve dnech Věstudentské slavnosti sjezd existujících spolků okrašlovacích. Na tomto sjezdu vystoupil univerzitní profesor J. Jarník s myšlenkou založení Svazu, který by okrašlovací spolky sdružoval a který by měl vlastní časopis. Ten by uveřejňoval především zprávy z jednotlivých spolků. „Svaz“ byl ustanoven na ustavující valné hromadě delegátů okrašlovacích spolků 30. října 1904 v zahradním sále restaurace „U Choděrů“.³

Jako účel Svazu bylo formulováno pečovat o soustavnou organizaci českých okrašlovacích spolků a působit „ke všeobecnému rozvoji okrašlování a zvelebení krajiny, obcí a měst v království Českém“. Konkrétně to znamenalo podporovat spolky v jejich činnosti pořádáním sjezdů, přednášek, výstav, snahou o ochranu přírody i kulturně-historických památek atp.

² Nastíněná struktura časopisu se časem výrazně proměňovala. Důraz se přesouvá z problematiky okrašlování na ochranu, ubývá fejetonů, citátů z krásné literatury, později zpráv ze spolkového života a přibývá článků odborných.

³ Do výboru byli zvoleni: jako starosta univ. prof. PhDr. J. Jarník, císařský rada dr. J. Slavík, místopředseda Ústř. banky českých spořitelů, architekt prof. J. Kotěra a další. Redaktorem KND byl zvolen J. V. Klíma, profesor České reálky na Žižkově.

Počet činných členů Svazu (t. j. počet okrašlovacích spolků ve Svazu organizovaných) je v roce 1905 63. V roce 1906 jejich počet stoupl na 128 — v důsledku sloučení se spolky moravskými i přirozeným růstem ochrannářské činnosti. V roce 1907 konstatuje valná hromada 167 členů. Počet činných spolků, sdružených ve Svazu, postupně stoupá až do roku 1914, kdy dosahuje počtu 378 (Svaz měl v té době 3 stálé zaměstnance). Od té doby se počet registrovaných okrašlovacích spolků udržuje na přibližně stejném čísle až do konce třicátých let.⁴

Svazová statistika bohužel nepřináší žádné údaje o celkovém počtu osob, organizovaných v okrašlovacích spolcích. Odhad se dá provést na základě příležitostných zpráv ze spolkového života. Byl-li počet členů v jednom spolku průměrně 130, můžeme velmi zhruba říci, že počet osob zainteresovaných u nás spolkovou činností na tzv. okrašlování a ochraně krajiny byl v druhé polovině desátých let 50 tisíc.

Ve 20. letech se v oblasti ochrany přírody setkáváme s rozčarováním vzhledem k očekáváním, jež byla vkládána do vzniku naší republiky. V časopise se stupňují stesky nad finanční situací Svazu.⁵ V článku k jubileu Svazu v roce 1929 dokonce nacházíme přímo povzdech nad tím, že se od rakouských úřadů dostávalo Svazu větší podpory než od úřadů a institucí ve „vytouženém samostatném státě“. Jak můžeme vyčíst ze statistiky tzv. přispívajících členů, tato ztráta postihla Svaz nejen ze strany institucí, ale i ze strany soukromých osob.⁶

Během třicátých let klesá počet i činnost okrašlovacích spolků jak z hmotných příčin, tak vzhledem k přežívajícím se idejím a cílům spolků. Zároveň s tím přestává být de facto i časopis KND jejich věstníkem a stává se tribunou oficiální a vědecky řízené ochrany přírody v Československé republice.

Navzdory Prohlášení, jež vydává předsednictvo Svazu k okrašlovacím spolkům v ČSR v roce 1983 a ve kterém nabádá spolky ke zintenzívnění činnosti v okleštěném území, ke shromažďování „dokladů naší národní kultury, rázu kraje i přírody“, spolková činnost potom v protektorátních letech dále a prudčeji klesá. Ani po osvobození se nedostala ke svému bývalému rozkvětu a počátkem 50. let zaniká. 9. září 1951 na 46. valné hromadě okrašlovacích spolků předseda Svazu prof. dr. J. Klika konstatuje dobrovolnou likvidaci spolků nebo jejich splývání s masovými organizacemi. Vyslovuje naději, že okrašlovací a ochrannářská činnost bude šířena i nadále.

Ze sociologického hlediska by bylo jistě velmi zajímavé znát, jaká byla a jak se měnila *sociální struktura* členů okrašlovacích a ochrannářských

⁴ Při bližším studiu však můžeme z kontextu vyčíst, že svazová statistika postupně ztrácela na kvalitě a přestává být pro naše závěry o prosperitě okrašlování a ochrany přírody u nás směrodatná. Zdá se totiž, že část spolků fungovala jenom velmi omezeně, část se dokonce rozpadla, aniž to Svazu oznámila. Mnohé spolky zanikly během první světové války a po válce svou činnost již neobnovily.

⁵ „Studnice státních subvencí počala vysychati“ (dříve přispívaly např. Ministerstvo zemědělství, Ministerstvo obchodu, Zemský správní výbor v Brně).

⁶ V prvních letech trvání Svazu počet přispívajících členů (mj. také díky veřejným sbírkám) byl asi 300. Tento počet klesá již ve dvacátých letech téměř na nulu.

spolků.⁷ Ideové a organizační vedení v ustaveném Svazu (a patrně i ve spolcích) náleželo osobám nadšeným i odborně zaujatým pro ideu okrašlování, zvelebování a později pro ochranu přírody. Byli to většinou učitelé, profesionální botanici a zoologové, architekti, zahradníci, ale často i jinak profesionálně orientovaní lidé vysokoškolského vzdělání (lékaři, advokáti). Vedle nich v prvních letech činnosti Svazu figurují továrníci, majitelé velkostatků, majitelé realit a jiní „majitelé“, tedy skupina osob, již bychom mohli charakterizovat jako příslušníky buržoazie. Zajímavé je, že již během prvních let těchto osob mezi členy výboru ubývá a že je nacházíme jenom v seznamu tzv. členů přispívajících.

Text některých článků v KND naznačuje, že v prvních dvou desetiletích tohoto století bylo zřejmě součástí sociální prestiže zejména provinční buržoazie přispívat na účely okrašlovacích spolků, podobně jako se přispívalo na účely spolků jiných nebo jako se přispívalo na dobročinné účely. Přispěvek okrašlovacímu spolku tak nezařazuje dárce vždy do okruhu vyhraněných příznivců ochrany krajiny nebo tzv. okrašlovacích snah.⁸

Z hlediska národnostního je charakteristické, že okrašlovací spolky na našem území byly na počátku tohoto století převážně německé. V některých oblastech byl poměr obou národností zhruba vyrovnán. Ve Svazu okrašlovacích spolků však byly programově organizovány jenom spolky české.

Také na věkové složení prvních ochránců přírody můžeme při studiu časopisu usuzovat jenom nepřímo (např. z publikovaných fotografií ze života spolků, z fotografií účastníků valných hromad, z obsahového kontextu). Dá se nicméně říci, že mezi členy spolků výrazně převažovaly osoby starších věkových skupin. Je to zajímavé ve srovnání s dnešním stavem, kdy mezi dobrovolnými ochránci přírody dominují mladí lidé.

Spolkového a svazového života se účastnili téměř výlučně muži.⁹ Ženy se akcí spolků účastnily převážně jako doprovod svých manželů. Vnásely do nich často prvky dobročinných zájmů. Můžeme se např. dočíst: „schůze četně navštívené se zúčastnilo též několik dam, což mile působilo, neboť jest jisto, že akce okrašlovací sluší velice právě našim dívkám a paním“ (Okrašlovací spolek v Uhříněvsi 1907: 39).

Hledáme-li motivaci členů spolků pro jejich činnost, nacházíme hned několik významných důvodů. Za prvé zálibu ve spolkovém životě. Vznik a první léta činnosti okrašlovacích spolků spadají do doby všeobecného nadšení pro spolkaření, přičemž se zdá, že zaměření spolku mohlo být druhotné — osoba prostě vstoupila do spolku, který se v jejím bydlišti vytvořil. Značnou roli hrály jistě i vlastenecké pohnutky. Nejruznější spolková a svazová prohlášení, projevy na valných hromadách, texty článků zdů-

⁷ Lze na ni však usuzovat jenom nepřímo z různě roztroušených zmínek v rubrice zpráv ze spolkového života. Zprávy z valných hromad spolků sice uvádějí jména a tituly angažovaných osob, blíže je však není možné sociologicky charakterizovat. Musíme se tedy převážně spokojit s údaji o sociálním složení členů výboru Svazu.

⁸ O demonstrační funkci finančních příspěvků svědčí i důsledné uvádění jmen dárců v dlouhých sloupcích zvláštní rubriky KND. Svědčí o ní i verbální a kontextové souvislosti, v nichž obdarovaný Svaz dárcům děkuje. Tón díky koresponduje s okázalou dobročinností přispěvatelů.

⁹ Výjimku zde představuje ženský odbor Svazu, tzv. Čechova Květnice, o němž pojednáváme dále.

razňují právě vlastenecký význam okrašlování české krajiny, význam pro pozvednutí úrovně českého národa, apod. Třetím významným motivem mohla být móda „okrašlování“, kterou lze ovšem jen obtížně odlišit od skutečného vztahu ke krajině a k přírodě.

Při interpretaci okrašlovacích činností a interpretaci počátků ochrannářské činnosti je třeba stále mít na paměti vliv dobové romantické percepce krajiny, rozšířený zejména ve městě. Jejím projevem byl intezivní — jakkoli často sentimentální — vztah k přírodě a ke krajině, který se koncem 19. a začátkem 20. století šířil v měšťanských vrstvách. Zájem o krajinu se v té době stal sociální legitimací „ušlechtilých zájmů“.

Nezapomínejme také, že ochrana přírody a krajiny patřila k atributům šlechtictví. Je pravděpodobné, že buržoazní a měšťanská nápodoba feudálního způsobu života se mohla týkat i ochrany přírody.

Rozhodně však nechceme v tomto rozboru upřít prvním českým ochrannářům motiv stěžejní (ať už byl sociálně a historicky podmíněn jakkoli): zájem na zachování a rozkvětu krajiny. Ochrannářská hnutí vznikají v době, kdy rozvíjející se kapitalistická průmyslová činnost pronikla náhle a bez jakýchkoliv regulativ do obrazu krajiny a zanechávala v ní nevratné negativní změny. Ochrannářským snahám dodnes vděčíme za zachování některých krajinných hodnot, starých stromů, za zalesnění četných holých strání v okolí měst i v jejich intravilánech (jako příklad uveďme alespoň dnešní lesopark na Špilberku, původně holém skalnatém kopci), za četná stromořadí, která zvlášť věkem nabyla na vysoké ceně.

Bylo by však nepřijatelnou idealizací, kdybychom všech 50 tisíc členů ochrannářských a okrašlovacích spolků na začátku století považovali za ekologické průkopníky. V mnoha případech se jednalo spíše o osoby podléhající módnímu vlivu a dalším zmíněným vedlejším motivacím. Taková interpretace je ostatně potvrzena pozdějším úpadkem zájmové ochrannářské činnosti, který neměl reálný důvod (např. ve zlepšení stavu přírody a krajiny), který byl naopak v rozporu s rostoucí naléhavostí ochrany přírody; i jejím rozchodem s frontou ochrannářů — vědců.

Zajímá-li nás *konkrétní činnost*, resp. *záměry* prvních zájmových ochrannářských organizací, jsou pro nás zajímavé odbory Svazu okrašlovacích spolků, které byly ustaveny v roce 1905: odbor agitační (získání členů, zprávy o činnosti spolků v tisku), lesnický (otázky zalesňování, zřízení lesní školky), odbor pro zvelebování hostinství (měl oblesat zábavní, cyklistické a turistické spolky občerstvením, aby oznamovaly závady, které seznaly na svých cestách v letních restauracích a označily ty restaurace, které jsou hodny doporučení), odbor organizační (určuje směr práce odborů a celého Svazu), odbor silniční (sestaví katastr silnic, stromořadí, turistických pěšin podle kvality, určí, které břehy a příkopy se hodí k vysazení stromů; měl dále prohlédnout čekárny, parníkové můstky a apelovat na jejich udržování), odbor výchovný (organizace přednášek a výstav, pomoc při dětských tzv. Stromových slavnostech).

V roce 1905 se uvažovalo o ustavení studentského odboru Svazu.¹⁰

¹⁰ Bylo zdůvodňováno hlavně „významem fyzické práce pro čistý pohlavní život studující mládeže, zvlášť když by její cíl, ať již při vlastním okrašlování, či jen při pěstování rostlin a práci v zahradě měl zřejmý účinek zušlechťující...“ (Studentský odbor Svazu českých spolků okrašlovacích 1906: 17.)

V roce 1909 byl zato ustaven ženský odbor Svazu okrašlovacích spolků, který si dal název „Čechova Květnice“. V jeho výboru byly vedle Olgy Drtinové a Jindřišky Jarníkové, chotí univerzitních profesorů, interesovaných na práci Svazu, téměř výlučně učitelky. Cíle ženského odboru byly okašlovací; o ochranu přírody se odbor nezajímal.

V porovnání s dnešními dobrovolnými ochránci přírody nacházíme u prvních ochranářů jeden nápadně odlišný rys: konkrétní fyzické pracovní úkony členů okrašlovacích spolků byly výjimečné (zatímco dnes tvoří podstatu dobrovolné ochranářské činnosti). Byly realizovány pouze „z podnětu“ či „nákladem“ okrašlovacích spolků. Kdo tedy vlastně fyzicky prováděl akce, o nichž se hovoří ve výročních zprávách Svazu? Ponecháme-li stranou pomoc dětí při různých školních okrašlovacích, ozeleňovacích a později ochranářských akcích, vidíme jako konkrétní vykonavatele jenom učitele a pracovníky najaté spolkem, případně síly, které dal spolku k dispozici občan nebo instituce, najatými pracovními silami disponující (místní průmyslník, statkář, okresní či jiný výbor apod).

Dnešnímu čtenáři připadá těžko pochopitelný článek ve 2. ročníku (1905), který má název „Vlastní práci“. Píše se v něm jako o pozoruhodné raritě o „okrašlovacích spolcích nového druhu v Německu“, které své okolí povznášejí vlastní prací: „... Spolek nesbíral, naopak odmítal peněžité příspěvky, neprojevoval činnost svou planými debatami a nechutnými zábavami, ale členové jeho vydali se za krásného počasí pospolitě ven do přírody, ozbrojeni motykami, špičáky, lopatami...“ a dál pokračuje: „Leckdo by potřeboval jen zlomiti pouta předsudků a nebáti se jít stejně pracovat i před zraky mimojoudoucího obecnstva, jako pracuje, a rád a s chutí pracuje ve vlastní zahrádce, kde je za vysokou zdí ukryt zrakům zvědavého obecnstva“. V článku se řeší „složitá otázka tělesné práce lidí studovaných“ např.: „Organism lidí studovaných příliš již u nás zchoulostivěl, příliš navykl sedět a nepracovat svalstvem, než aby se náhle mohl změnit, a snesl několik dnů po sobě celodenní těžkou, ba i lehkou práci tělesnou. Takovou práci by studovaný člověk pravidlem odstonal“ (Klíma 1906: 60). A tak, jakkoli autor na začátku klade nový typ spolků v Německu za vzor, končí článek doporučením vlastní práce žákovy.

Článek je zajímavý zejména na pozadí současného vztahu lidí k manuální práci. Manuální aktivita a dovednost, talent k manuální práci, představují dnes význačné hodnoty právě v kruhu duševně pracujících. Soběstačnost v řemeslnických pracích je otázka prestiže např. u dnešních chalupářů, převážně vysokoškolsky vzdělaných osob (Librová 1975: 56).

Činnost okrašlovacích a ochranářských spolků se realizovala převážně na základě záměrů formulovaných jednotlivými odbory, jak jsme se o tom zmínili výše. Převažovala účast na širším kulturním životě, na přednáškách a výstavách; hlavním programem okrašlovacích spolků však byla organizace zalesňování či tzv. okrašlování, ochrana význačných, převážně starých, přírodních objektů a lokalit, osazování ptačích budek, vysazování zahrad, předzahradek i truhlíků v oknech. K méně častým aktivitám spolků patřil dohled nad chováním výletníků, spoluúčast (s Klubem českých turistů) na značkování turistických cest. Některé spolky se věnovaly zprostředkování letních bytů na venkově pro zájemce z řad městského obyvatelstva.

Časem vzniká mezi posláním Svazu a činností většiny okrašlovacích spolků obsahové diskrepance, která se stále prohlubuje. Je způsobena na jedné straně rostoucí odbornou úrovní vedení Svazu, které vznáší své nároky na činnost spolků, na druhé straně úpadkem nebo aspoň ustrnutím práce spolků na naivní okrašlovací činnosti. Spolky neberou v úvahu vědecká kritéria ochrany přírody. Ozeleňují a zalesňují místa bez výběru a bez ohledu na ekologické a fytoecologické zákonitosti, vysévají např. do lesů semena květin ze svých zahrádek, vysazují nevhodné dřeviny.

Vedoucí osobnosti Svazu, převážně odborníci, známí profesori botaniky a zoologie (dodnes citovaní autoři jako K. Kavina, B. Němec) nebo konzervátoři (R. Maximovič, J. Emler) vidí vývoj přístupu spolků k přírodě věcně a snaží se vedení spolků přivést na základě poučení ke změně v náplni spolkové činnosti.¹¹ Část spolků však ignoruje svazové vedení docela, věnuje se výlučně místní okrašlovací činnosti a ztrácí vůbec ze zřetele Svazem formulované cíle ochranné. Například z „Dějin spolku okrašlovacího v Rožnově pod Radhoštěm“, publikovaných v roce 1933, se dozvídáme, že činnost spolku spočívala převážně ve zdokonalování zařízení lázeňského domu.¹² Také z jiných zpráv „Ze života okrašlovacích spolků“ vyplývá dezorientace spolkové činnosti. Začínají v ní převažovat koncerty, zábavy v přírodě, taneční večírky, tomboly.

Polemický tón odborných článků v KND vzhledem k práci spolků se stupňuje. Mluví se v nich o „planém spolkaření“ „lavičkaření“, „stromkaření“.

Osudy spolkové činnosti v okrašlování a ochraně přírody potvrzují tedy nepřimo, že její motivace nebyla tak jednoznačná, jak vyplývá ze stanov. Potvrzují domněnku o vlivu motivů vlasteneckých, které po roce 1918 ztratily své opodstatnění, o vlivu dobové záliby jak ve spolkovém životě vůbec, tak v zájmu o přírodu a krajinu.

X X X

Ochrana přírody a krajiny je logickým vyústěním vývoje společenského vědomí. Na přelomu minulého století a začátkem století dvacátého byla do značné míry vyvolána romantickým pohledem na svět. V té době ještě nebyla nevyhnutelnou podmínkou dalšího rozvoje společnosti, jako je tomu dnes. Z této skutečnosti vyplývají také základní rozdíly mezi zájmovou ochranou přírody v minulosti a v současnosti.

¹¹ „Zpočátku se zapomínalo, že snaha „okrášlit“ svoje okolí, zpravidla dobře míněná, může být svými důsledky někdy na trvalou újmu vědeckého zájmu... A často na zmar samotné adoraci přírody, Vysázení slunnou stráň, posud nezalesněnou, vysušiti „páchnoucí“ tůni — znamenalo někdy docela změnit podmínky života tu květeně, jinde i zvířeně a vzít možnost existence druhům, třeba v té krajině vzácným a pro ni charakteristickým. Vyplnit parkem staré náměstí jest zpravidla prohrěškem proti historickému stylu, zmarem rozkoše vnímati poměry jeho ploch a rytmus jeho stěn. Stejným omylem je proměnit v sady hradební příkop, pro to zasypáný...“ (Emler 1920: 1).

¹² Aniž zřejmě autor rozlišuje charakter obou akcí, uvádí jedním dechem, že spolek vysázel v délce 1 km lipové stromořadí a zúčastnil se různých dobročinných akcí např. vánoční nadílky chudým dětem.

Pro ochranu přírody na počátku století byl charakteristický staromilský a intuitivní přístup ke krajinným hodnotám, citové roztrpčení nad postupem civilizace; dnes převládá racionální vědomí nezbytnosti ochrany přírody, odborný přístup většiny zájmových ochrannářských organizací.

Se staromilstvím rodící se ochrany přírody koresponduje vysoký věk členů spolků. Jak jsme uvedli, nepodařilo se ani ustavit studentský odbor Svazu okrašlovacích spolků. Dnešní ochrana přírody do značné míry naopak stojí na aktivitě mladých lidí.

„Stará“ ochrana přírody měla z hlediska sociální struktury výrazně formovaný třídní charakter. Zájem o ni byl původně omezen na feudály, později na měšťanské kruhy, skupinu inteligence, příp. na příslušníky z řad buržoazie. Je pravděpodobné, že současné ochránce přírody najdeme ve všech sociálních vrstvách.

Ve shodě s tím existuje hluboký rozdíl také v konkrétní náplni práce ochránařů. Dnes je postaven zejména na fyzické, manuální pomoci při ochraně přírody, zatímco v minulosti tomu bylo naopak.

Skutečnost, že ochrana přírody na počátku století byla výsledkem dobově omezeného vlivu romantismu, vedla časem ke „zplanění“ spolkové činnosti, k rozchodu s rodící se racionální odbornou ochranou přírody. Můžeme předpokládat, že podobný osud dnešní ochrany přírody nemůže potkat.

Vedle rozdílů mezi současnou a „starou“ dobrovolnou ochranou přírody však můžeme konstatovat i četné shodné rysy. Navzdory zmíněnému racionálnímu přístupu dnešní ochrany přírody je v oblasti sociálně psychologické možno vyjádřit domněnku, že v motivaci jejích členů hraje významnou roli intenzivní citový vztah k přírodě. Přesně vědomí faktické nezbytnosti zachování přírody jako podmínky reprodukce života a výroby přivede jenom málokoho k aktivní ochrannářské práci. Cum grano salis lze dokonce říci, že i dnešní *motivace* k zájmové ochraně přírody má příbuzné rysy s romantickým pojetím přírody, jak je formulovala evropská kultura. (Čímž nemá být řečeno, že cíle a činnost dnešní ochrany přírody jsou romantické, jak je jim to někdy vytýkáno!) Z potvrzení této domněnky by m. j. vyplývalo podstatné poučení pro způsob výchovy k ochraně životního prostředí.

Jinou analogií, kterou lze při hodnocení obou jevů hypoteticky vyslovit, je nebezpečí vyplývající z formulace přírody a krajiny jako společenské hodnoty. Šablonovitě přijímání vzorce „lásky k přírodě“, typické pro měšťanské kruhy minulého století, konstatujeme ve společnosti i dnes. Povrchnost a obecné rozšíření módou vyvolaného zájmu o přírodu a krajinu, které nejsou kompenzovány přiměřenou osvětou a vzděláním, mohou vést k pokleslému chápání ochrany přírody. Na počátku století to bylo „lavičkářství“ a „plané spolkaření“, dnes je to nebezpečně redukcionistické chápání problémů životního prostředí, omezující se na úpravu náměstí a náuší, čistotu chodníků, výsadbu květin.

Úvodem bylo řečeno, že ekologický přístup společnosti není dán vědomím potřeby přírody u obyvatelstva. Závěrem dodejme, relativizující poněkud význam předloženého textu, že dokonce ani profesionální a zájmová ochrana přírody zde nemůže přinést řešení. „Starým“ ochráncům přírody dnes vděčíme za některé zachráněné přírodní hodnoty. Jisto však je, že většina z nich by při pohledu na dnešní stav svého působiště, v němž bo-

jovala o každý strom, floristicky cennou mokřinu, musela přiznat porážku svého úsilí.

Dnešní ochrana přírody má pro svou práci odlišné a v mnoha směrech příznivější podmínky. Klíč k řešení ekologických problémů však stejně leží mimo její kompetenci a možnosti. Je jím celospolečensky daný a celospolečensky regulovatelný vztah k přírodě, pevně spjatý se způsobem výroby a se způsobem života ve všech jeho oblastech.

LITERATURA

- Emler J.: „*Krásy našeho domova*“ po patnácti letech. *Krásy našeho domova*, 1920, s. 1.
- Klíma J. V.: *Vlastní prací*. *Krása našeho domova*, 1906, s. 60.
- Librová H.: *Dva typy druhého bydlení v ČSR*. Sborník prací FF UJEP, Brno 1975, G 19, s. 53—64.
- Librová H.: *Sociální percepce krajiny* (kandidátská disertační práce). FF UJEP, Brno 1984.
- Mezera A. a kol. *Tvorba a ochrana krajiny*. SZN, Praha 1979.
- Okrašlovací spolek v Uhřetěvsi*. *Krása našeho domova*, 1907, s. 39.
- Studentský odbor Svazu českých spolků okrašlovacích*. *Krása našeho domova*, 1906, s. 17.

DIE ANFÄNGE DES NATURSCHUTZES AUF FREIWILLIGER BASIS

Bei Untersuchungen der sozialen Bedingungen beim Entstehen des ökologischen Bewußtseins konzentrierte man sich bisher überwiegend auf Umfragen bei repräsentativen Bevölkerungsgruppen. Solche Verfahren haben aber nur eine beschränkte Gültigkeit. Geeigneter scheint uns das typologische Herangehen zu sein, bei dem uns die Sozialcharakteristiken der Personen mit einer klar ausgeprägten und aktiven Orientierung auf Natur- und Umweltschutz interessieren. Gute Objekte für soziologische Untersuchungen können vor allem Gruppen der freiwilligen Naturschützer sein. Die vorliegende Abhandlung befaßt sich mit den Anfängen dieser Bewegung.

Die erste Maßnahmen zum Schutz der Natur in der Geschichte haben die Feudalherren getroffen. Es ist allerdings problematisch, ob die Dekrete, deren Ziel die Prosperität der Jagdreviere der betreffenden Feudalherren war, als solche Maßnahmen zu betrachten sind. Die ersten wirklichen Schutzmaßnahmen, die durch die Auffassung der Natur und der Landschaft als Sozialwerte motiviert waren, kommen erst in der Zeit um 1800 vor. Es handelt sich zweifellos um die Folgen einer romantischen Einstellung zur Welt und zur Natur, um eine Reaktion auf die unbehinderte Expansion der Industrie in die Landschaft. Im 19. Jahrhundert entstand auf unserem Gebiet eine Reihe von Reservationen, deren Ziel vor allem die Erhaltung der Urwälder war.

Der vorliegende Text befaßt sich größtenteils mit dem Typ des Naturschutzes, der von den freiwilligen Vereinen praktiziert wurde. Er stützt sich auf die Analyse der Zeitschrift *Krása našeho domova* (Die Schönheit unserer Heimat), die diese Bewegung dokumentierte. Die Analyse orientiert sich auf die soziale Zusammensetzung der ersten Naturschützer und auf die Tätigkeit der sog. Verschönerungsvereine, insbesondere auf ihre Motivation. Von Bedeutung waren dabei außer der allgemeinen Vorliebe für das Vereinsleben die patriotischen Beweggründe, die romantische Einstellung zur Landschaft und das Interesse an Erhaltung und Förderung der Landschaft.

Zum Schluß werden die wichtigsten Unterschiede und Analogien zwischen dem gegenwärtigen und damals beginnenden Naturschutz in den tschechischen Ländern formuliert.